DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-136
УДК 343.163 (477)

І. В. Слободенюк, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства

Б. В. Селивоненко, аспірант кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що досягнення завдань кримінального провадження та забезпечення його дієвості у низці випадків зумовлюють потребу відступу від правила щодо особистої участі обвинуваченого у судовому провадженні. Особливого значення вона набуває в умовах воєнного стану, адже судове провадження за відсутності обвинуваченого дозволяє не лише налагодити оптимальну роботу в умовах складних воєнних реалій, а й забезпечити притягнення винних у вчиненні воєнних та низки інших кримінальних правопорушень до кримінальної відповідальності. У контексті євроінтеграційного курсу України, а так само через те, що інститут спеціального судового провадження є відносно новим для вітчизняного кримінального процесуального законодавства, потребують дослідження міжнародні стандарти і зарубіжний досвід спеціального судового провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми спеціального (заочного) судового кримінального провадження викликають значний інтерес науковців. Зокрема, на дисертаційному рівні їх досліджували такі вітчизняні учені, як Р. С. Брухаль, Г. В. Матвієвська, О. О. Нагорнюк-Данилюк, Р. Г. Пєсцов та ін. Водночас у науковій розробці цієї складної та багатоаспектної проблематики залишається чимало дискусійних моментів, одним з яких є зміст та значення міжнародних стандартів здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого і відповідність їм вітчизняного інституту спеціального судового провадження.

Відповідно **метою** цієї наукової статті є з'ясування системи міжнародних стандартів судового провадження за відсутності обвинуваченого, кращих світових практик у цій сфері, а так само встановлення відповідності їм спеціального судового провадження за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого *(in absentia)* передбачена законодавством багатьох європейських держав, зокрема Албанії, Болгарії, Данії, Естонії, Італії, Франції, Німеччини, Нідерландів, Чехії та ін. У деяких із зазначених державах кримінальне процесуальне законодавство не закріплює обов'язку підсудного особисто брати участь у судовому розгляді кримінального провадження стосовно нього, а розглядає це як право. Відповідно обвинувачений сам вирішує, як ним скористатися, і у випадку його неявки в судове засідання суд розцінює це як відмову обвинуваченого бути присутнім під час судового розгляду, що не є перешкодою для проведення останнього. Разом із тим неявка обвинуваченого до суду з поважних причин, які від нього не залежали, передбачає необхідність повторного проведення судового засідання або судового розгляду в цілому вже за участі обвинуваченого з метою захисту його прав. Такий підхід розглядає участь обвинуваченого у судовому розгляді передусім як засіб реалізації інтересів самого обвинуваченого, а отже, той має бути особисто зацікавленим у своїй присутності в судовому засіданні та відстоюванні своїх прав.

Натомість, законодавство України, як слушно зауважує Д. М. Шишман, передбачає інший підхід, розглядаючи участь підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні як обов'язок, а ухилення його від явки до правоохоронних органів та суду – як підставу для оголошення у розшук та зупинення кримінального провадження[1]. Тому тривалий час здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого у кримінальному процесі України не допускалося. Це, в свою чергу, вело до затягування кримінального провадження у випадках, коли обвинувачений ухиляється від явки до суду. Задля усунення вказаних перешкод для притягнення особи до кримінальної відповідальності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» № 119-VIII від 15.01.2015 р. у вітчизняне кримінальне судочинство було впроваджено інститут спеціального судового провадження *(in absentia)*, який передбачає можливість проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого.

Однак, незважаючи на відносну поширеність проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого у зарубіжних державах, його все ж таки не можна вважати загальним правилом. Так, п. «d» ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що особа, яка обвинувачується у скоєнні злочину, має право бути проінформованою про такі обвинувачення і судимою у власній присутності. Отже, особиста участь обвинуваченого у судовому розгляді своєї справи є загальновизнаним міжнародним стандартом.

Хоча ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) і не передбачено особистої участі особи в судовому розгляді в контексті права на справедливий судовий розгляд, однак воно випливає із низки прав обвинуваченого, закріплених у ч. 3 цієї статті. Так, у Посібнику із застосування статті 6 Конвенції вказується, що обов'язок гарантувати обвинуваченому право бути присутнім у залі суду є однією з основних складових ст. 6; слухання може бути проведене за відсутності обвинуваченого, якщо він або вона відмовилися від права бути присутніми на слуханні; хоча здійснення провадження за відсутності підозрюваного не є саме по собі несумісним зі ст. 6 Конвенції, проте відмова від правосуддя має місце, коли не було встановлено, що ця особа відмовилась від права з'явитись у суді і захищати себе особисто, або що вона мала намір переховуватись від правосуддя (пункти 255–265)[2].

Виходячи із цього, В. В. Афанасьєв зазначає, що особливості спеціального судового провадження, передусім його заочний характер, позначаються на реалізації положень ст. 6 Конвенції, зокрема, фактична відсутність обвинуваченого може поставити під загрозу основні засади кримінального провадження: доступу до правосуддя, змагальності сторін, рівності сторін, безпосередності дослідження показань, речей і документів[3].

Із такою думкою слід погодитися, але водночас практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить про те, що право обвинуваченого бути присутнім у судовому засіданні не є абсолютним, та за певних умов судовий розгляд може бути проведено за його відсутності, а справедливість не може бути досягнута, якщо судовий розгляд не може бути проведено за відсутності обвинуваченого. ЄСПЛ визнав, що ситуація, коли судове засідання відбувається за відсутності підсудного, сама по собі не є порушенням ст. 6 Конвенції за наявності достатніх гарантій забезпечення прав обвинуваченого, який відсутній під час судового розгляду (рішення у справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії»[4]).

Аналогічна правова позиція, згідно з якою існування процедури заочного кримінального провадження не викликає заперечень за умови, що при цьому дотримуються гарантії, що забезпечують права людини, закріплені Конвенцією, висловлено у рішенні «Меденіца проти Швейцарії»[5].

[1] Шишман Д М 'Порівняльно-правовий аналіз підстав здійснення кримінального провадження in absentia в законодавстві України та іноземних країн' (2018) 52 Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО 121.

[2] 'Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb)' (Council of Europe / European Court of Human Rights) <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_eng> (дата звернення 12.09.2023)

[3] Афанасьєв В. В. 'Проблеми відповідності спеціального кримінального провадження (in absentia) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод' (2018) 1 Юрист України 37.

[4] Case of Da Luz Domingues Ferreira v. Belgique (Application no 50049/99) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–100326%22]} (дата звернення 12.09.2023).

[5] Case of Medenica v. Switzerland (Application no. 20491/92) URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–59518 (дата звернення 12.09.2023).

У рішенні у справі «Б. проти Франції» ЄСПЛ вказав, що коли обвинуваченого засуджують заочно без його на це прямо вираженої згоди, і він згодом, дізнавшись про вирок, може домогтися відновлення розгляду справи по суті, то права на слухання в суді й, отже, конкретні права захисту, не можуть бути ослабленими в такий спосіб, щоб це позбавило здійснення цих прав будь-якого практичного значення[1].

Із другого боку, у справі «Колоцца проти Італії» ЄСПЛ зазначив, шо ніщо не виправдовує в очах суду повну і непоправну втрату права на участь у судових слуханнях[2]. У справі «Сейдовіч проти Італії» ЄСПЛ наголосив на тому, що повідомлення особи про порушене проти неї кримінальне провадження має бути здійснене відповідно до процесуальних і матеріальних вимог, що гарантують ефективне здійснення її прав[3].

Таким чином, практика ЄСПЛ підтверджує, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого загалом не є порушенням ст. 6 Конвенції, за умови встановлення й дотримання відповідних процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

Розглядаючи інші міжнародно-правові документи, що діють у цій сфері, варто виокремити ст. 21 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 р., згідно з якою, якщо ця Конвенція не передбачає іншого, виконання вироків, винесених у відсутність обвинуваченого, та постанов у кримінальних справах здійснюється за тими самими правилами, що й інших вироків. За винятком випадків, зазначених в пункті 3, вирок у відсутності обвинуваченого для цілей цієї Конвенції означає будь-який вирок, винесений судом в Договірній Державі після кримінального провадження, на слуханнях якого засуджена особа не була присутня особисто[4]. З наведених положень випливає принципова можливість ухвалення вироків за відсутності обвинуваченого.

Критерії, які регламентують здійснення провадження за відсутності обвинуваченого, стали предметом окремої Резолюції № 75 (11) Комітету міністрів Ради Європи від 19 січня 1973 р. Цей документ визначив необхідність належного повідомлення обвинуваченого повістками про дату та місце судового розгляду, що мають містити вказівку на наслідки його неявки; забезпечення збирання доказів звичайними способами та права сторони захисту брати участь у цьому процесі; доведення до відома обвинуваченого судового рішення, ухваленого за його відсутності, згідно з правилами вручення повісток тощо[5].

Доцільність впровадження судового розгляду за відсутності обвинуваченого визначалася і в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 6 R (87) 18 щодо спрощення кримінального провадження, згідно з якою суди мають бути уповноважені розглядати справи й ухвалювати у них рішення за відсутності обвинуваченого (щонайменше щодо незначних правопорушень), за умови, що обвинувачений був належно повідомлений про дату судового засідання і про своє право на участь представника[6]. Показово, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого пов'язується у цьому документі саме зі спрощенням кримінального провадження, що вказує на основне призначення цього інституту, яким є досягнення процесуальної економії у сфері кримінального правосуддя.

Виходячи із наведеного, можна дійти висновку, що в цілому можливість здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого відповідає міжнародним стандартам та практиці окремих зарубіжних держав. Водночас на підставі системного аналізу зазначених міжнародних документів, а також рішень ЄСПЛ можна сформулювати певні умови, за яких судовий розгляд за відсутності обвинуваченого є допустимим, зокрема: у справах про малозначні або нетяжкі кримінальні правопорушення; із гарантуванням права обвинуваче-

---

[1] Case of B v France (Application no. 57/1990/248/319). URL: https://www.globalhealthrights.org/b-v-france/ (дата звернення 12.09.2023).

[2] Case of Colozza v. Italy (Application no. 9024/80). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57462 (дата звернення 12.09.2023).

[3] Case of Sejdovic v. Italy (Application no. 56581/00). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–72629 (дата звернення 12.09.2023).

[4] European Convention on the International Validity of Criminal Sentences of May 28, 1970 No. ETS-70. URL: https://rm.coe.int/1680072d3b (дата звернення 12.09.2023).

[5] Resolution (75) 11 On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 21 May 1975 at the 245th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/09000016804f7581 (дата звернення 12.09.2023).

[6] Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice1 (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16804e19f8 (дата звернення 12.09.2023).

ного на юридичну допомогу; у разі належного повідомлення обвинуваченого; у разі доведення до відома обвинуваченого судового рішення; із забезпеченням повторного розгляду справи у звичайному порядку, якщо обвинувачений доведе, що був відсутній у судовому розгляді з поважних причин, тощо.

Аналізуючи відповідність спеціального судового провадження за законодавством України міжнародним стандартам у контексті наведених умов, варто підтримати думку О. Татарова, згідно з якою цей інститут повною мірою відповідає не всім цим вимогам[1].

З одного боку, можна вважати, що вітчизняне законодавство передбачає достатні гарантії забезпечення прав обвинуваченого у судовому провадженні *in absentia*. Як зазначає А. Лапкін, здійснення кримінального провадження за правилами *in absentia* покладає на прокурора, слідчого суддю та суд додаткові зобов'язання щодо захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя, інформування про хід кримінального провадження та його результати тощо[2]. Отже, у цій частині вимоги міжнародних стандартів можна вважати належним чином дотриманими.

Із другого боку, звертає на себе увагу міжнародний стандарт, згідно з яким заочне кримінального провадження має використовуватися переважно лише щодо справ про незначні кримінальні правопорушення (тобто про злочини невеликої тяжкості і кримінальні проступки). Уявляється, що в цьому полягає основне протиріччя впровадженого в національне законодавство інституту міжнародним стандартам та світовій практиці, адже переважна частина злочинів, передбачених ст. 297–1 КПК України, щодо яких може проводитися спеціальне судове провадження, належать до тяжких та особливо тяжких. Отже, визначення можливості здійснювати кримінальне провадження щодо них *in absentia* суперечить наведеним міжнародним стандартам.

Висновки. Проведений аналіз досвіду зарубіжних держав, а також міжнародних документів і практики ЄСПЛ засвідчує, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого є поширеною практикою та само по собі не є порушенням міжнародних стандартів прав людини у сфері кримінального провадження. Водночас воно застосовується як виняток із загального правила про необхідність особистої участі особи під час судового розгляду кримінальної справи проти неї, а тому повинно мати чіткі підстави, визначені національним законодавством, а також відповідні гарантії забезпечення прав обвинуваченого.

Закріплений у КПК України інститут спеціального судового провадження *(in absentia)* відповідає міжнародним стандартам щодо гарантій забезпечення прав обвинуваченого, за відсутності якого здійснюється судовий розгляд, у частині належного інформування, забезпечення права на захист, установлення можливості повторного розгляду справи за його участі тощо. Разом із тим, вбачається, що має місце недотримання міжнародного стандарту стосовно можливості здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого лише у малозначних справах, а саме у справах про кримінальні проступки та нетяжкі злочини.

[1] Татаров О. Ю. 'Зарубіжний досвід спеціального кримінального провадження' (2016) 1 Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ 300

[2] Лапкін А. В. 'Прокурор у спеціальному досудовому розслідуванні (in absentia)' (2018) 13 Правові горизонти 109.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. European Convention on the International Validity of Criminal Sentences of May 28, 1970 No. ETS-70. URL: https://rm.coe.int/1680072d3b (in English).
2. Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice1 (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16804e19f8 (in English).
3. Resolution (75) 11 On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 21 May 1975 at the 245th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/09000016804f7581 (in English).

Cases

4. Case of B. v France (Application no. 57/1990/248/319). URL: https://www.globalhealthrights.org/b-v-france/ (in English).
5. Case of Colozza v. Italy (Application no. 9024/80). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57462 (in English).
6. Case of Da Luz Domingues Ferreira v. Belgique (Application no 50049/99) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–100326%22]} (in English).
7. Case of Medenica v. Switzerland (Application no. 20491/92) URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–59518 (in English).
8. Case of Sejdovic v. Italy (Application no. 56581/00). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–72629 (in English).

Bibliography

Journal articles

1. A fanasiev V. V. 'Problemy vidpovidnosti spetsialnoho kryminalnoho provadzhennia (in absentia) Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod' [Problems of compliance of special criminal proceedings (in absentia) with the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (2018) 1 Yuryst Ukrainy 35–42 (in Ukrainian).
2. Lapkin A. V. 'Prokuror u spetsialnomu dosudovomu rozsliduvanni (in absentia)' [Prosecutor in a special pre-trial investigation (in absentia)] (2018) 13 Pravovi horyzonty 107–111 (in Ukrainian).
3. Shyshman D. M. 'Porivnialno-pravovyi analiz pidstav zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia in absentia v zakonodavstvi Ukrainy ta inozemnykh krain' [Comparative legal analysis of the grounds for carrying out criminal proceedings in absentia in the legislation of Ukraine and foreign countries] (2018) 52 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Seriia PRAVO 120–124 (in Ukrainian).
4. Tatarov O. Yu. 'Zarubizhnyi dosvid spetsialnoho kryminalnoho provadzhennia' [Foreign experience of special criminal proceedings] (2016) 1 Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 288–302 (in Ukrainian).

Websites

5. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb)' (Council of Europe / European Court of Human Rights) <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_eng> (in English).

Слободенюк І. В., Селивоненко Б. В.
Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід спеціального судового провадження

У статті досліджуються міжнародні стандарти та зарубіжний досвід здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia). Актуальність обраної теми зумовлена новизною інституту спеціального судового провадження для вітчизняного кримінального процесуального законодавства, а також євроінтеграційним курсом України, що вимагає дослідження та урахування міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду спеціального судового провадження.

Метою наукової статті є з'ясування системи міжнародних стандартів судового провадження за відсутності обвинуваченого, кращих світових практик у цій сфері, а також встановлення відповідності їм спеціального судового провадження за законодавством України.

З'ясовано, що можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) передбачена законодавством багатьох європейських держав, зокрема Албанії, Болгарії, Данії, Естонії, Італії, Франції, Німеччини, Нідерландів, Чехії та інших.

Установлено, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого є поширеною практикою та само по собі не є порушенням міжнародних стандартів прав людини у сфері кримінального провадження. Воно застосовується як виняток із загального правила про необхідність особистої участі особи під час судового розгляду кримінальної справи проти неї. Тому спеціальне судове провадження повинно мати чіткі підстави, визначені законом, а також відповідні гарантії забезпечення прав обвинуваченого.

Зроблено висновок, що закріплений у КПК України інститут спеціального судового провадження (in absentia) відповідає міжнародним стандартам щодо гарантій забезпечення прав обвинуваченого, за відсутності якого здійснюється судовий розгляд, в частині належного інформування, забезпечення права на захист, встановлення можливості повторного розгляду справи за його участі тощо.

Разом із тим, вбачається, що має місце недотримання міжнародного стандарту стосовно можливості здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого лише у малозначних справах, а саме у справах про кримінальні проступки та нетяжкі злочини.

***Ключові слова**: кримінальне провадження, спеціальне судове провадження, заочний судовий розгляд, відсутність обвинуваченого, in absentia.*

Slobodenyuk I. V., Selivonenko B. V.
International standards and foreign experience of special court proceedings

The article examines international standards and foreign experience of conducting court proceedings in the absence of the accused (in absentia). The relevance of the chosen topic is determined by the novelty of the institution of special court proceedings for domestic criminal procedural legislation, as well as the European integration course of Ukraine, which requires research and consideration of international standards and foreign experience of special court proceedings.

The purpose of the scientific article is to clarify the system of international standards of court proceedings in the absence of the accused, as well as the best world practices in this area, and to establish their compliance with special court proceedings under the legislation of Ukraine.

It has been found that the possibility of conducting criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (in absentia) is provided for by the legislation of many European countries, including Albania, Bulgaria, Denmark, Estonia, Italy, France, Germany, the Netherlands, the Czech Republic and others.

It has been established that conducting court proceedings in the absence of the accused is a common practice and in itself is not a violation of international human rights standards in the field of criminal proceedings. It is used as an exception to the general rule about the need for a person's personal participation during the trial of a criminal case against him. Therefore, a special court proceeding should have clear grounds defined by law, as well as appropriate guarantees of ensuring the rights of the accused.

It was concluded that the institution of special judicial proceedings (in absentia) enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine meets international standards regarding guarantees of ensuring the rights of the accused, in whose absence the trial is being conducted, in terms of proper information, ensuring the right to defense, establishing the possibility of retrial with his participation etc.

At the same time, there is a non-compliance with the international standard regarding the possibility of conducting court proceedings in the absence of the accused only in minor cases, namely, criminal misdemeanors and minor crimes.

***Key words**: criminal proceedings, special court proceedings, trial in absentia, absence of the accused, in absentia.*

Стаття надійшла до редакції:10.11.2023 р.
Прийнята до друку: 20.11.2023 р.